

Pukovnik **FRANJO TUDJMAN**

POJAM RATA UOPĆE I PARTIZANSKOG POSEBICE U RAZVOJU MEĐUNARODNOG PRAVA

Međunarodno ratno pravo, kao dio međunarodnog javnog prava, prolazi kroz više razvojnih etapa. Ustvari, razvoj međunarodnog prava uopće, sve do kraja Prvog svjetskog rata i ustanovljenja Društva naroda, gotovo se poklapa sa razvojem međunarodnog ratnog prava, jer su običaji i pravila rata činili pretežan dio sadržaja međunarodnog prava.¹⁾

Pojam rata i pojam prava u suštini se isključuju. Zato, kada je riječ o ratnom pravu, treba uvijek imati na umu da se radi o jednom pravu specifične vrste, pravu *sui generis*. Poodavno je sasvim sumnjivo — kao što kaže R. Baxter²⁾, pozivajući se pri tom i na Halleck-a, Hall-a i Jessup-a — da li se može govoriti o »pravu« država na vođenje rata (*jus ad bellum*), o »pravima« zaraćenih strana u klasičnom smislu te riječi. Prema tome, »ratno pravo« je samo po sebi potvrda da međunarodno pravo dosada nije imalo moći da spriječi stanje koje, ustvari, predstavlja njegovu negaciju. Međunarodno pravo, sve do novijeg vremena, tolerira rat kao faktičko stanje, trudeći se da ga ograniči, humanizira i usmjeri u pogledu načina vođenja. Tek poslije Prvog, a naročito poslije Drugog svjetskog rata, u razvoju međunarodnog prava učinjen je znatan napredak u smislu osude i zabrane agresivnog rata, što mu daje nova obilježja, stavljajući i partizanski rat u nove okvire.

Osnov međunarodnog prava — kao sinteza društvene međuzavisnosti koja je, kroz prizmu osnovnih etičkih vrijednosti date historijske epohe, uobličena u običaje i pravne norme — u međunarodnom ratnom pravu dobija svoj specifičan vid. S obzirom da se ne radi o pravima u istinskom smislu, čitavo međunarodno ratno pravo ima zaštitni karakter. Saglasno svom osnovnom cilju: smanjenju nepotrebnih patnji i razaranja u ratu, humanizaciji rata, međunarodno ratno pravo, uglavnom, propisuje zabrane izvjesnih manifestacija sile. Čak su i odredbe koje daju izvjesna »prava« jednoj ratujućoj strani, naprimjer okupatorskoj sili, na održavanje reda u okupiranoj oblasti, usmjerene na obezbjeđenje okupiranog stanovništva od neograničenog proširivanja takvih okupacionih prava. Prohibitivni karakter međunarodnog ratnog prava ima veliku važnost i za pravno tretiranje partizanskog rata. Po opće usvojenim pravnim principima, zaštitni karakter ratnog prava ne dopušta da se ono ni u sluča-

¹⁾ M. Radojković, »Rat i međunarodno pravo«, Beograd, 1947.

²⁾ So-called »Unprivileged Belligerency«; »Spies Guerrillas and Saboterus«, The Brit. Y. B. of In. L. (27), 1951.

jevima praznina i nejasnosti tumači na štetu zaštićenih interesa, u našem slučaju na štetu partizanskih boraca i okupiranog stanovništva.

Nažalost, praznine i nejasnosti naročito dolaze do izražaja u tretiranju partizanskog rata (napr. pitanja talaca, represalija itd.). Štaviše čitave oblasti rata nisu još uvijek potpuno regulirane (rat u vazduhu, atomski rat, vazdušno-desantne operacije, itd.). Zato se pri tumačenju i primjeni međunarodnih ratnih pravila ne može slijepo držati samo pisanih pravila, ne samo zato što se u njima ne iscrpljuje međunarodno pravo, nego i zato što ono nije dovoljno kodifikovano. Iako protivnici partizanskog rata tvrde da je on zabranjen pozitivnim propisima međunarodnog ratnog prava, ipak takvih propisa nema čak ni sa tog uskog i formalističkog gledišta. Pored toga, treba naglasiti da se, upravo zbog same njihove prirode, primjeni i tumačenju međunarodnih ratnih pravila — ako se želi ostati na objektivnom i naučnom terenu — mora prilaziti šire, imajući vazda pred očima osnovni cilj međunarodnog ratnog prava: humanizaciju rata.

Ideja ublažavanja ratnih patnji i pustoši, ideja obuzdavanja gole fizičke sile, tj. humanizacija rata u najširem smislu, ima etičko i utilitarističko porijeklo. Prvo nalazi izraza u moralnom načelu da se treba uzdržavati od nanošenja udaraca, fizičkih i duševnih patnji protivniku koji u datim okolnostima nije sposoban da uzvрати istom mjerom. Utilitaristički karakter pravila međunarodnog ratnog prava ogleda se u svijesti da je od zajedničke koristi za sve ratujuće strane da i u slučaju nemogućnosti da riješe ratni sukob uobičajenim »dozvoljenim« sredstvima isključe onakvu upotrebu sile koja se kasnije, bez obzira na momentalni učinak, može ispoljiti kao štetna i opasna i po vlastite interese, jer se »ratna sreća« može izmijeniti, a time i položaj ratujućih strana...

Protivnici priznavanja ratujuće strane narodu koji vodi partizanski rat zanemaruju najznačajniji dokumenat važećeg ugovornog međunarodnog prava — Haške konvencije iz 1907 godine — u čijem je Uvodu proklamovan vrhovni princip međunarodnog ratnog prava koji se odnosi na srž našeg problema: »Ukoliko se ne može izraditi jedan potpuniji kodeks ratnih zakona, Visoke strane ugovornice smatraju potrebnim da izjave da u slučajevima koji nisu predviđeni usvojenim pravilima, stanovništvo i ratujuće strane ostaju pod zaštitom i vladom principa međunarodnog prava proizašlih iz ustanovljenih običaja među civiliziranim narodima, iz zakona čovječnosti i zahtjeva javne svijesti«. Ovaj princip je potvrđen i Poveljom Ujedinjenih nacija.

Kad je riječ o glavnim karakteristikama međunarodnog ratnog prava, posebnu pažnju zaslužuje teorija »ratne nužde« — »Kriegsraison«-a, koja pretstavlja kost u grlu međunarodnog prava. Očišćena od svih frazeoloških elemenata i uzeta u svijetlu prakse njenih zastupnika, teorija »Kriegsraison«-a pretstavlja, ustvari, potpunu negaciju svih međunarodnih ratnih normi, odnosno svih onih koje nisu od koristi onoj ratujućoj strani koja istupa u ime toga principa. Jer, uvijek se može — a to se i radilo, naročito u posljednjem ratu — pravdati ratnom nuždom svako, pa i

najteže gaženje međunarodnog ratnog prava. U suštini, teorija ratne nužde znači usvajanje makijavelističkog principa da cilj opravdava sva sredstva, bez obzira na njihov karakter, što se poznatom formulom: *omnia licere quae necessaria sunt ad finem belli* otvoreno priznaje. Pozivanje na ratnu nuždu pravno je neodrživo zato što je čitavo međunarodno ratno pravo ustvari kompromis između principa nužde, u smislu dopuštanja nužne upotrebe sile za savlađivanje protivnika, i principa isključena nečovječnih i beskorisnih manifestacija te sile. Dakle, pojam ratne nužde predstavlja elemenat samih normi međunarodnog ratnog prava koje predviđaju kad i u kolikoj mjeri ima mjesta pozivanju na ratnu nuždu, tako da se ovim principom, van tih slučajeva, nikad ne može pravdati gaženje međunarodnog prava.

»Međunarodno pravo« — pisao je još krajem prošlog stoljeća A. Pillet, u svom djelu »Le droit de la guerre« — »neprekidno procjenjuje neophodnosti rata (ratne nužde) i zato ono s pravom teži da bude primijenjeno bez obzira na bilo kakve ratne nužde... Međunarodno pravo predstavlja jedan stalan minimum; htjeti umanjiti ga, značilo bi zahtijevati da se ono uništi«.

Uostalom, pojedina pravila međunarodnog ratnog prava (naprimjer čl. 23 Haškog pravilnika iz 1907, te čl. 49, 53, 55, 57, 60, posebice 64 druga alineja Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica od 12 avgusta 1949) predviđaju ratnu nuždu kao opravdanje za njihovo neispunjavanje. Dakle, to su izuzeci, nažalost, inače dosta česti u međunarodnom ratnom pravu, te ne može biti ni govora da se poziva na ratnu nuždu tamo gdje ona nije izričito predviđena, jer, kao što su utvrdili De Vissher, Westlake, Rodick, teorija ratne nužde vodi samoj negaciji međunarodnog ratnog prava.

Teorija *Kriegsraison*-a u praksi je služila kao osnova najtežim gaženjima međunarodnog prava i isprika najvećim zločinstvima, počev od flagrantnih gaženja neutralnosti nezavisnih država, preko čudovišnih zločinstava prema civilnom stanovništvu okupiranih zemalja, do bezbrojnih strijeljanja u borbi zarobljenih pripadnika organizovanih partizanskih snaga, jer one tobože ne predstavljaju ratujuću stranu. Zbog ovakvih teorija, a radi boljeg osvjetljavanja samog pojma rata uopće i partizanskog, narodnog rata posebice, potrebno je ukazati na evoluciju same ratne prakse i, zavisno od toga, samog međunarodnog ratnog prava.

Rat je u početku ljudske historije obilježavao oružani sukob dvaju ili više plemena (sa cjelokupnim stanovništvom), jer je pleme predstavljalo oblik društvene organizacije i u političkom i u vojnom smislu. U početku nema razlikovanja boraca od neboraca i rat predstavlja skoro čisti fenomen sile, ničim neograničen. Kasnije se polako javljaju prva ublažavanja rata, prvi ratni običaji, ali ne iz razloga humanosti, već zbog korisnosti i oportuniteta. Proces se u tom pogledu postepeno razvijao — u zavisnosti od ekonomskih, proizvodnih uslova, počev od ubijanja protivnika iz ljudožderskih pobuda i uklanjanja s određenog prostora, do prekida prakse ubijanja zarobljenika, radi stvaranja robova koji su potrebni

kao radna snaga. Kasnije su tražene mjere za onemogućavanje brzog vraćanja zarobljenih dijelova u sastav protivničke vojne sile i za garantiranje života i ljudskog postupka prema pripadnicima neprijateljskog naroda.

Jedan od osnivača međunarodnog prava, Hugo Grotius, u svom klasičnom djelu »De jure Belli ac Pacis«, okarakterisao je početni period u razvoju međunarodnog ratnog prava riječima: »Opće uzev, ubijanje je (tada) ratno pravo«. U praćenju daljeg razvoja, Baxter³⁾ i drugi proučavaoci dolaze do ispravnog zaključka da rat dugo zadržava karakter sukoba stanovništva političkih zajednica u ratu. Do jačeg razvoja međunarodnog ratnog prava (pojma o njemu), do usvajanja određenih običaja, pa i pisanih pravila, dolazi u razvijeno antičko doba. (»U odnosima među državama« — pisao je Ciceron — »najviše treba poštovati ratna prava«.)

U Srednjem vijeku, kao rezultat feudalnog društvenog sistema i tadašnje vojne organizacije, dolazi do daljnje humanizacije rata uvođenjem viteških načela pri ratovanju. Ona pošteđuju žene od odvođenja u ropstvo, ustanovljavaju otkup za zarobljenike i za pošteđivanje gradova od pljačke. (Riterski način ratovanja bio je u svoje vrijeme do detalja predviđen čak i posebnim ceremonijalom.) U vrijeme kad rat pretstavlja ispunjavanje vjerskih — što je značilo i »najviših moralnih« — dužnosti, postojala je težnja da se ratovi vode prema utvrđenim pravilima, odnosno moralno-pravnim normama, ali su gotovo svi vjerski ratovi doživljavali metamorfozu u potpuno suprotnom — odriješavajućem — pravcu, proglašavajući »svetom dužnošću« uništavanje krivovjernika kao običnih zlikovaca.

Pojam rata se dugo vremena ne ograničava samo na oružani sukob između nezavisnih država. Ratom su se smatrali i brojni oružani sukobi između pojedinih (privatnih) vojski feudalaca ili gradova, pa čak i njihovi sukobi sa zvaničnom vojskom vlastite države, odnosno suverenog monarha.

Tek posle nestajanja feudalnih srednjovjekovnih država i koncentracije političke i vojne vlasti u ruke poglavara suverenih apsolutnih monarhija (počev od XVI vijeka), kao posljedice stvaranja nacionalnih država i slabljenja univerzalne papske vlasti, sukobi privatnih vojski većih razmjera nisu više bili mogući, tako da i pojam rata u međunarodnom pravu počinje da evoluiru u smislu oružanog sukoba nezavisnih država. Oslobodilački i revolucionarni ratovi, kao što su bili Nizozemski rat protiv španske inkvizicije, Američki rat za nezavisnost i ratovi Francuske revolucije, pretstavljaju početke nove epohe u razvoju međunarodnog ratnog prava, epohe buržoaskog ratnog prava.

Za osvjetljavanje pojma rata kao stalno promjenljivog historijskog fenomena, od posebnog je interesa period stvaranja i ratovanja narodne vojske proizišle iz Francuske revolucije, jer se tu društvena stvarnost sukobila sa ustanovljenim pravilima i običajima međunarodnog ratnog prava. Prema dotada ustanovljenim pojmovima međunarodnog prava,

³⁾ Isto, str. 325.

ratovi koje je vodila revolucionarna vojska za odbranu Francuske Republike nisu bili u međunarodnopravnom smislu »pravi ratovi«, jer intervencionističke vlade apsolutističke i monarhističke Evrope ne priznaju francusku revolucionarnu Vladu. Naprotiv, one, pod parolom zaštite legitimnosti, preduzimaju pohode protiv nove Francuske radi gušenja revolucije, u cilju očuvanja svojih (reakcionarnih) pozicija i (feudalnih) privilegija, i sprječavanja širenja revolucionarnog talasa pod bedeme njihovih prijestolja.

Za pojmove ondašnje evropske aristokratske vladajuće klase, ideje Velike francuske revolucije bile su »jeres«, narod koji je za njima pošao »buntovnička odmetnička rulja«, a revolucionarna vlada — »kolovođe buntovnika koji su lišeni svake legitimacije da budu nosioci vlasti«. Kao što se vidi, rat, kao društvena pojava, pa dosljedno tome i njegov filozofsko-pravni pojam, u suštini su historijski uslovljeni. Legitimistička Evropa nije mogla da shvati neumitnost i sav epohalni značaj onoga što se u Francuskoj događalo u znaku »pada Bastilje«, ona je grčevito branila svoje »bogomdane« privilegije i organizovala ratne pohode da vrati stari »legitimni poredak« u Francuskoj. Za ondašnju Evropu ti su pohodi u moralnom i međunarodno-pravnom smislu imali karakter kaznenih ekspedicija. U *Manifestu vojvode od Braunschweig-a*, komandanta koalicionih armija (izdatom pred pohod na Francusku, u Koblencu, 25 jula 1792 godine) na nedvosmislen se način odriče narodnoj revolucionarnoj armiji Francuske pravni položaj ratujuće neprijateljske strane, ona se ne priznaje kao regularna armija, već se stavlja van međunarodnih pravila i običaja pri ratovanju i prijeti se »vješalima šest metara visokim⁴⁾...

U njemu se ističe kao cilj rata »da se uspostavi zakonita vlast«, a kazne »oni koji su se nasilno dočepali vlasti«; zatim se izričito izjavljuje da se ne priznaju zakoni koji su u Francuskoj doneti poslije 14 jula 1789 godine, već samo oni koje je »proklamovao kralj dok je bio potpuno slobodan«, a pripadnicima nove narodne revolucionarne vojske, koja se spremala da brani »otadžbinu u opasnosti« otvoreno se prijeti: »sa onim narodnim gardistima koji se budu borili protiv trupa dva saveznička dvora (austrijskog i pruskog) i koji budu uhvaćeni sa oružjem u ruci, postupit će se kao sa izdajicama⁵⁾«.

Nasuprot tom programu kontrarevolucionarne Evrope koji Francuskoj prijeti vješalima, kako gordo zvuči Ukaz Konventa (od 23 avgusta 1793) o dizanju čitavog naroda na oružje (»Levée en masse«), kome će kasnije ta ista građanska klasa (kad izgubi revolucionarni karakter) umrtviti živu dušu, pretvarajući ga u »opću vojnu obavezu«, ali čija će ideja ponovo doći do punog izražaja i procvata sa novim sadržajem u kasnijim oslobodilačkim, partizanskim ratovima.

»Od ovog trenutka pa do momenta dok naši neprijatelji ne budu protjerani sa teritorija Republike, svi Francuzi su u neprekidnoj vojnoj službi«. »Mladi ljudi će poći u boj. Oženjeni ljudi kovat će oružje i dovo-

⁴⁾ Carlyle, »Povijest Francuske revolucije«.

⁵⁾ Thiers, »Povijest Francuske revolucije«, knjiga VII.

ziti namirnice. Žene će šiti odijela i raditi u bolnicama. Djeca će praviti zavoje od starog rublja, a stari ljudi će izlaziti na trgove da podižu hrabrost borcima propovjedajući mržnju prema kraljevima i jedinstvo Republike«. To je značilo ozakonjenje onog stanja, koje je već spontano došlo u praksi revolucije. Pa ipak, preživjela Evropa ne mijenja svoj stav i francuska revolucionarna armija, samo svojom rastućom pobjedonosnom snagom, nameće se pobijeđenim koalicionistima prvo fizički, a potom i međunarodno-pravno. Historijska paralela je, dakle, očigledna: oružani sukobi francuske revolucionarne armije sa koalicionim armijama Evrope, bez obzira na sva negiranja u ime reda i (međunarodnog) prava, bili su ratovi u najpunijem smislu te riječi, isto onako, kako su to bili kasnije narodni, partizanski pokreti za oslobođenje otadžbine od zavojevača.

I Napoleon se kao i svi diktatori — osvajači, pogazivši ideje Francuske revolucije, odnosio prema ustaničkim oslobodilačkim pokretima takođe kao prema »odmetničkom ološu« i »pobunjeničkoj rulji« ...

Tokom XIX stoljeća međunarodno ratno pravo se razvija u skladu sa građanskim društvenim uređenjem u Evropi. Ratovi tek od toga vremena u teoriji postaju isključivo stvar država, a čitava tendencija razvoja međunarodnog ratnog prava je usmjerena na ograničavanje razornog učinka rata na borce i ratno područje. Neboračko, civilno stanovništvo i pozadina ostaju, u principu, u istom položaju kao i u vrijeme mira. Samo ratna nužda i sigurnost trupa daju prava neprijateljskim komandantima da vrše rekvizicije uaturi i uslugama; privatna imovina koja ne služi ratnim ciljevima ostaje neprikosnovena. Usvaja se pravilo da okupacija ne pretstavlja u isto vrijeme i aneksiju; ovo pravilo ostaje u važnosti sve do naših dana. Tako je međunarodno pravo refleksno prenosilo u fenomen rata osnove buržoaskog društvenog uređenja: poštovanje »lične slobode građana«, a naročito njihove imovine. »Buržoa« je — kako kaže profesor Bartoš — »organizovao rat, ali je govorio da ratuju države, a ne građani. On se zaštićivao da kao građanin svoje zemlje iskoristi pobjedu i njene imperijalističke plodove, ali i da kao pobijeđeni ne bude plijen neprijatelja svoje države«. ⁶⁾

Međutim, čim su se poslije raspada. Sv. alijanse i revolucionarnih gibanja 1848 godine pojavili novi, veći i složeniji ratovi (Krimski, Italo-austriski, Prusko-austriski, a naročito Francusko-pruski i Američki secesionistički rat, kao i brojni oslobodilački ratovi raznih naroda protiv kolonijalnog porobljavanja), međunarodno ratno pravo, — stupajući u novu epohu imperijalističkih, s jedne, i oslobodilačkih i revolucionarnih ratova, s druge strane, a izgrađeno na pomenutim principima koji su jedva preživjeli vrijeme svoga donošenja, — u gruboj ratnoj stvarnosti nemoćno tapka za događajima. Postavka da je rat stvar isključivo države i njenih oružanih snaga ruši se u ratnoj praksi, koja, u vezi sa razvojem ratne tehnike, sve više pogađa i uvlači u rat neboračko stanovništvo i pozadinu ratujućih zemalja. Ocrtavajući taj razvoj, Engels je pisao: »Sada, u 1870

⁶⁾ »Evolucija međunarodnog ratnog prava«, *Narodna armija*, god. X, br.

godini, nije dovoljno da se samo objavi da je ovo jedini zakoniti način vođenja rata i da miješanje građanskog stanovništva ili ljudi koji nisu zvanično priznati kao vojnici može biti izjednačeno sa pljačkom i mačem. Sve se to moglo primjenjivati za vrijeme Luja XIV i Fridriha II, kada se borba vodila samo između armija, ali, počev od Američkog rata za nezavisnost pa sve do Građanskog rata u Americi, učešće stanovništva u ratu postalo je kako u Evropi, tako i u Americi ne izuzetak, već pravilo⁷⁾.

Američki građanski rat (1861—65 godine) je u naročito oštroj formi ukazao na svu zastarjelost kako pojedinih pravila i običaja, tako i samih osnova međunarodnog ratnog prava. Po svojoj prirodi, taj se rat nije mogao »povedsti« pod usvojenu definiciju rata, jer nisu bile u sukobu dvije nezavisne države, već nekoliko južnih saveznih država protiv sjevernih država sa federalnom vladom na čelu.

Važeća teorija da građanski rat postaje ratom u međunarodno-pravnom smislu kada druge, neutralne države priznaju objema stranama u sukobu status ratujuće strane, u suštini ne zadovoljava, niti rješava praktične teškoće...

Tradicionalni međunarodno-pravni pojam rata dvostruko je neadekvatan: Prvo, on ne obuhvata sve političke organizacije kao ratujuće strane, iako čitava historijska praksa dokazuje da rat u pravom smislu riječi, pored nezavisnih država, mogu da vode i: a) vazalne države protiv nezavisnih (slučaj još vazalne Srbije protiv svog sizerena Turske u dva maha 1876 i 1877 godine); b) kolonije protiv metropole (slučaj sjevero-američkih kolonija protiv Engleske i južnoameričkih kolonija protiv Španije, Indonezije protiv Holandije, Francusko-indokineski rat i najnoviji primjer Sjeverne Afrike); c) revolucionarni i opće pobunjenički pokret protiv legalne vlade (slučaj svih građanskih ratova); i d) svi partizanski, oslobodilački oružani pokreti u okupiranim zemljama. Ustvari, u svim ovim slučajevima radi se o borbi naroda za slobodu, dakle, o narodnooslobodilačkim ratovima, koji, u većini slučajeva, zbog neophodnosti istovremenog unutrašnjeg društvenog preobražaja, primaju i revolucionaran karakter. Drugo, uobičajeni, tradicionalni pojam rata, koji isključuje građane kao pojedince, ograničavajući se jedino na redovne trupe, ne odgovara ratnoj stvarnosti u savremenim uslovima.

Ako bi se htio dati jedan sveobuhvatni historijski pregled odnosa između čovjeka, kao jedinke, i rata, onda bi se došlo do zaključka: da rat nikad nije bio isključivo (kao što pravilno kaže Baxter) »oružani sukob između država kao apstraktnih vrijednosti. Prije se može reći da rat pretstavlja sukob stanovništva u kome se svaki pojedini građanin jedne ratujuće strane suprotstavlja onom iz druge ratujuće strane«. Uticaj ratnih događaja na život pojedinca mijenjao se prema općim promjenama uslova ratovanja, na osnovu društveno-ekonomskog i kulturnog razvika, odnosno razvoja ratne tehnike i političkih ciljeva rata. U tom pogledu je karakteristična razvojna linija od totalnog — primitivnog rata, u kome čitavo stanovništvo neposredno učestvuje i na čiju sudbinu i pravni po-

7) Marx K. — Engels F., Dela, tom XXIII, str. 74.

ložaj neposredno utiče tok i ishod rata, u kome se ispoljava tendencija diferencijacije pojmova borac — neborac, odnosno vojnik — civil, ratište (vojišna prostorija) — pozadina, i odgovarajuće ograničenje djelovanja rata, u fizičkom i pravnom pogledu, na pripadnike oružanih snaga i ratišta, do totalnog — modernog rata, koji ponovno zahvata cjelokupno stanovništvo i briše sve podjele između fronta i pozadine, vojske i naroda.

Ova se tendencija ispoljila već u Prvom svjetskom ratu, a priprema i praksom naci-fašističkih ideologa i praktičara u Drugom svjetskom ratu porušene su sve ograde etičkog i međunarodno-pravnog obuzdavanja ratne nemani. Tako je kao rezultat beskrupulozne agresije i reakcije na totalitarističke naci-fašističke metode, već Drugi svjetski rat nužno primio totalni karakter, koji se zaoštrio svojim »atomskim« završetkom na Dalekom Istoku, tim prijetećim nagovještajem budućeg rata. Ukoliko se rat širio i zaoštavao, utoliko je sve više obuhvatao čitavu zajednicu. Zavisnost vođenja rata od ekonomske stabilnosti i industrijske proizvodnje dovodi ne samo do vojne, nego i civilne mobilizacije, a time i do bitnih promjena u društvenom i pravnom položaju svakog pojedinog građanina; ratne žrtve i ratni rizik se rasprostiru nad čitavom nacionalnom teritorijom i cjelokupnim stanovništvom; ratne operacije u užem smislu, strategija, taktika, vojne formacije i sami borci dobijaju novu, »neregularniju« fizionomiju. Uzmimo, primjera radi, stvaranje »Nacionalne odbrane« — »Home-Guard« u Britaniji 1940 godine, upotrebu vazdušnodesantnih trupa »komandosa«, »rendžera« i drugih specijalnih formacija, koje ni po izgledu ni po načinu ratovanja ne mogu da se formalno-pravno podvedu pod odredbe Haških konvencija.

Prema tome, iz svega proizilazi zaključak da je međunarodno ratno pravo uvijek zaostajalo za stvarnošću koju je trebalo regulisati i da je, uslijed suprotnosti i različitosti društveno-političkih pozicija njegovih nosilaca, bilo nemoćno da pravno definiše osnovni pojam na kome počiva sam rat. A rat, kao historijsko-sociološka pojava, sveden na ono što čini njegovu srž, što je u njemu konstantno i što ga odvaja od drugih pojava, dobija vid oružanog sukoba masovnijih razmjera dviju ili više društveno-političkih organizacija. Očigledno je da i partizanski rat ulazi u ovaj opći, historijski pojam rata.

Haške Konvencije iz 1907 godine, kao osnovni kodeks međunarodnog ratnog prava u Drugom svjetskom ratu, toliko su u pojedinim djelovima zastarjele zato što je rat uopće dobio nove vidove i karakteristike, a posebno zato što je partizanski rat zauzeo u njemu, stvarno i moralno, dotada neviđeno mjesto, te je postalo potpuno neobjektivno i pravnički neodrživo da se pri ocjenjivanju partizanskog rata čisto formalistički i statički primjenjuju samo posebne odredbe ovih konvencija ako se one ne bi dopunjavale njihovim općim principima (Uvod), načelima međunarodnog prava uopće, međunarodnim običajnim pravom i međunarodnim moralom.

Prema tome, na osnovu tradicionalnog pojma rata ne mogu se narodnom, partizanskom ratu osporavati prava koja su vezana za vođenje

rata, jer povijest pokazuje da se ratni slučajevi nikada nisu mogli svesti pod pojam tradicionalnog rata, a pogotovo ne u specifičnim uslovima Drugog svjetskog rata. Zato je i neophodno da se definiše i odredi šta se shvata pod pojmom partizanskog, narodnooslobodilačkog rata. Narodni, partizanski rat u širem smislu pretstavlja oružanu borbu koju narod vodi u cilju oslobođenja od stranog zavojevača. Ovdje se narod, kao nosilac partizanskog rata, pojavljuje van državne organizacije i njenih oružanih snaga. Suština problema partizanskog rata, sa gledišta međunarodnog ratnog prava, i jeste u tome da se bez rezerve prizna organizirana oružana borba naroda u okupiranoj zemlji u cilju oslobođenja od okupatora, i da svi problemi koje je nametnula sama stvarnost partizanskog rata nađu adekvatno rješenje u daljem razvoju ratnog prava.

Partizanski rat u Drugom svjetskom ratu uglavnom je imao dva vida: ili je to bila oružana borba narodnih odreda na okupiranoj teritoriji, tj. borba koju je kao pomoćno sredstvo organizovala legalna vlada sa neokupirane teritorije u općem ratu protiv zavojevača (u SSSR i donekle u Italiji), ili je to bila borba koju je narod pod rukovodstvom politički najsvjesnijih snaga samostalno vodio na svojoj nacionalnoj teritoriji tek po prestanku (kapitulaciji ili faktički) otpora redovnih oružanih snaga, odnosno po gubitku stvarne vlasti zakonite vlade i nastale okupacije zemlje (u Jugoslaviji, Francuskoj, Grčkoj itd.).

Najviši etički ciljevi u životu jednog naroda: izvojevanje prava na slobodan život i ostvarenje naprednijeg društvenog sistema, koji partizanskom — oslobodilačkom i revolucionarnom ratu daju onu moralnu snagu koja, savlađujući naizgled nepremostive teškoće, trijumfuje nad silom osvajača i spoljnih i unutrašnjih reakcionarnih snaga, — što je u jugoslovenskom i kineskom primjeru doživjelo tako upečatljivu apoteozu, — pretstavljaju osnovni elemenat i moralnu podlogu za puno međunarodno-pravno opravdanje i priznanje partizanskog rata. A zbog tog etičkog elementa potrebno je u pojmu partizanskog rata razlikovati njegov opći historijsko-sociološki pojam od pojma partizanskog ratovanja u čisto vojnom smislu. Za vojnu teoriju je od interesa samo spoljna manifestacija partizanskog rata, njegov oblik i način vođenja, odnosno ratovanja. Ali ne treba miješati pojam partizanske ili gerilske taktike sa kompleksnim pojmom narodnog, partizanskog rata koji je mnogo više nego samo taktička upotreba malih, samostalnih vojnih odreda u pozadini neprijatelja. Jer pored strategije i taktike partizanskog ratovanja, kojom se tako uspješno služe brojni narodnooslobodilački i revolucionarni pokreti, taktika partizanskog ratovanja (iako su je vojni stručnjaci dugo sa prezirom odbacivali kao i sam narodni rat) prodire sve više i u sam »regularni« rat velikih modernih armija. Specijalne vojne formacije: vazdušnodesantne trupe, »komandosi«, »rendžeri«, infiltriranci itd., po svom izgledu (koji nema ničeg zajedničkog sa konvencionalnim uniformama) i po načinu ratovanja (prepad, noćne akcije, čak i sakrivanje oružja) mnogo su dalje od tradicionalnog načina ratovanja nego i same oružane formacije partizanskog oslobodilačkog pokreta.

No, danas se više ne radi samo o tome. U savremenim uslovima, kada perspektive »atomskog« rata nameću iznalaženje novih strategijskih i taktičkih načela, uticaj koncepcije partizanskog ratovanja na teoriska razmatranja i stvarne planove o eventualnom budućem ratu mnogih, pa i najmoćnijih država ispoljava se do te mjere da se ozbiljno govori o izmjeni čitave fizionomije »velikog« rata u pogledu načina ratovanja kopnenih snaga u pravcu primjene strategije i taktike svojstvene upravo partizanskim ratovima.

Ovaj prodor partizanskog rata u donedavno nepristupačne sfere zvaničnih vojnih teorija i velikih generalštabova samo je jedan dokaz više sve većeg značaja i uloge partizanskog ratovanja u savremenoj stvarnosti, sve očiglednije i potpunije afirmacije partizanskog rata na polju ratne vještine, što, svakako, ne može a da se ne odrazi na njegovo tretiranje i u međunarodnom ratnom pravu.

Takav razvoj, sam po sebi, govori protiv onih teorija koje tumače da je dozvoljena primjena partizanske taktike ili taktike »maloga« rata od strane redovne vojske (koje imaju pomoćni karakter u odnosu na »veliki« rat), ali da je nedozvoljeno vođenje samostalnog partizanskog rata. Tu koncepciju formulirao je još Francis Lieber, koji je po nalogu predsjednika Linkolna, na početku Secesionističkog (građanskog) rata, izradio prvi američki pisani kodeks ratnih pravila, a 1862 objavio i posebnu raspravu o problemu partizanskog rata: »Partizanski odredi razmatrani s pogledom na ratne zakone i običaje«. Ovakvo tumačenje međunarodnog prava od strane vlade Sjevernih država bilo je rezultat posebnih političkih razloga uvjetovanih samim karakterom građanskog rata, a dijelom i zbog toga što su pod »gerilski« ili partizanski rat pogrešno ubrajane sve vrste oružane, pa čak i banditske pljačkaške aktivnosti raznih oružanih skupina ili običnih bandi, koje su djelovale nezavisno od jedne ili druge ratujuće strane u građanskom ratu. Međutim, baš u Američkom građanskom ratu, u kome su obe strane naveliko primjenjivale taktiku partizanskog ratovanja širokom upotrebom »rejdova«, kao i organiziranjem druge oružane aktivnosti u protivničkoj pozadini, došla je do izražaja sva aktuelnost, ali i specifično obilježje partizanskog u građanskom ratu. Partizanski rat u uslovima građanskog rata, kako u etičkom tako i u međunarodno-pravnom pogledu, nužno dijeli sudbinu samog građanskog sukoba. Ukoliko ovaj sukob preraste od proste pobune u stanje zaraćenosti, utoliko i njegov partizanski vid dobija adekvatno međunarodno-pravno obilježje. Ovo tim više što pobunjenici često, naročito u početku, vode isključivo partizanski rat (naprimjer, Huarezovi partizani u Meksiku 1865 godine, itd.).

Dakle, teza da su partizanski ratovi opravdani i neizbježni, — u uslovima postojanja oružanih sukoba, — teza potvrđena samom historijom ratova kroz koje je čovječanstvo prolazilo do danas, i u kojoj su partizanski ratovi u raznom vidu i pod još različitijim imenima skoro uvijek postojali kao objektivna društvena stvarnost sa bitnim karakteristikama fenomena rata, dobija još jednu, paralelnu potvrdu iz analize kompleksne

prirode građanskog rata. Prema tome, partizanski rat, bilo da se uzme kao način vođenja oružane borbe i ustanka porobljenog naroda protiv okupatora, tj. kao »čist«, samostalan partizanski, narodnooslobodilački ili istovremeno nacionalnooslobodilački i revolucionarni rat, bilo kao dio općeg rata uz redovnu armiju, kao oružani ustanak na okupiranoj teritoriji, ili u vidu sadejstva posebnih formacija redovnoj armiji, ili, najzad, kao način vođenja građanskog rata, jeste rat u pravom smislu te riječi kako u historijsko-sociološkom smislu, tako i sa gledišta međunarodnog ratnog prava.

Potrebno je, međutim, objektivno precizirati pojam partizanskog rata i očistiti ga od svega onoga što mu se nesvjesno ili zlonamjerno impuira da bi se dobila njegova prava priroda koja ga, sama po sebi, i u moralnom i u pravnom pogledu stavlja daleko iznad »tradicionalnog« pojma rata. A takav objektivni pojam partizanskog rata čini sa gledišta međunarodnog ratnog prava solidnu osnovu teoriji legalnosti partizanskog rata kao i svakog drugog odbranbenog rata.

Za pravilno tretiranje partizanskog rata — pored predrasuda koje su vremenski i etimološki vezane za samo ime »partizanski« — od velike je štete što se u međunarodnim pravilima i u doktrini, čak i onoj koja inače prilazi objektivnije samom problemu (od novijih Baxter, Lauterpacht, Oppenheim), neosnovano ističu izvjesni elementi koji su potpuno strani partizanskom ratu (uporno izjednačavanje partizanskih odreda sa naoružanim bandama), ili oni koji su od sasvim sporednog značaja (otsustvo uniformi, neujednačenost organizacije ili insistiranje na nekim sporadičnim anarhističnim uzgrednim pojavama koje nisu ništa više karakteristične za partizanski rat nego li za svaki rat). Tako se kod jednog dijela stručnjaka i svijetske javnosti uvriježio jedan historijski apokrifan, sociološki netačan, moralno neopravdan i pravno neadekvatan pojam partizanskog rata. Nije pretjerano reći da za ovu nepreciznost i netačnost u pogledu samog pojma partizanskog rata — pored ostalih protivrečnosti u razvoju međunarodne zajednice — treba vezati mučan i spor razvoj međunarodnog prava u pogledu nedvosmislenog priznavanja legalnosti partizanskog ratovanja. I sama današnja kolebanja u pogledu donošenja preciznih pravila, koja bi ne samo u načelu priznala partizanski rat, kao što to čine Zenevske konvencije od 1949 godine, već koja bi ga u potpunosti pravno precizirala kao institut međunarodnog ratnog prava, umnogome doprinose različitom shvatanju osnovnog pojma — šta se podrazumijeva pod »partizanskim ratom«. A pošto se međunarodna pisana pravila donose uz pristanak većine država učesnica na međunarodnim konferencijama, to je prirodno što se u ovom slučaju pojavljuju suprotnosti između imperijalističkih i miroljubivih država (praznine u međunarodnom pravu, kompromisi i nesigurna priroda usvojenih normi). Međunarodna pravila koja se odnose na partizanski rat ostala su toliko neprecizna, nedovršena i oskudna i zbog toga što su male miroljubive države — na međunarodnim konferencijama — i same bile nedovoljno precizne u izlaganju svoje teze o svenarodnom otporu protiv okupatora da su i same imale izvje-

snih predrasuda protiv naoružanja naroda. Da su miroljubive zemlje beskompromisno stajale na pozicijama opravdanosti i nužnosti suprotstavljanja osvajaču i putem svenarodnog partizanskog rata (tim prije što su ga neke već ozakonile⁸⁾), i da su svoj stav zasnivale na određenom međunarodno-pravnom tumačenju pojma partizanskog rata, pitanje je da li bi pretstavnici imperijalističkih sila mogli da, pred savješću čovječanstva, izbjegnju priznavanje prava okupiranim narodima na samoodbranu.

Pojam partizanskog ratovanja ne treba proširivati na pojedinačan i neorganizovan, makar i oružan otpor protiv okupatora, na slučajeve pojedinačnog revolta, jer bi to moglo dovesti u opasnost svako međunarodno-pravno tretiranje odnosa okupatorskih i organiziranih partizanskih snaga. Još se manje može izjednačavati špijunska saboterska djelatnost sa partizanskim ratovanjem. To su posebne kategorije nezaštićenih boraca koji se od davnina javljaju u svim ratovima, pa i u partizanskom. U pogledu njih postoje davno stvoreni ratni običaji, potvrđeni pisanim pravilima (Haški pravilnik), koji oduzimaju zaštitu špijunima, saboterima, diverzantima i uopće »ilegalcima« rata, pa bilo da oni dolaze iz redovne vojske ili iz narodnih partizanskih odreda. Ali, kako je pri tome bitna nedozvoljena promjena spoljnog identiteta, to se diverzantske i saboterske grupe partizanskih boraca, koji pri ovim akcijama ne mijenjaju svoje obilježje pripadnika oružanog pokreta, imaju smatrati borcima u međunarodno-pravnom pogledu, isto kao i specijalne trupe redovnih armija, »komandosi«, »rendžeri« i dr. Prema tome, svako tretiranje ovih kategorija sa iste međunarodno-pravne platforme, pa makar se to činilo u pozitivnom smislu (dokazujući da čak ni špijunske ili diverzantske akcije protiv okupatora ne predstavljaju prekršaje međunarodnog ratnog prava, kao što to čini Baxter), nužno dovodi do kompromitovanja pravnog položaja partizanskih boraca — pripadnika oružanih formacija ustaničkog naroda — a time i do pogrešnih shvatanja i tretiranja prirode partizanskog rata.

Iz čitave analize historijske stvarnosti i shvatanja pojma rata nedvosmisleno proizlazi da partizanski, narodnooslobodilački rat predstavlja u objektivnoj stvarnosti pravi rat, istina svoje vrste, ali rat sa svima bitnim atributima. Štaviše, zbog svoje nužnosti i plemenitosti svojih ciljeva i njegove visoke etičke opravdanosti, narodni (oslobodilački i revolucionarni) partizanski rat predstavlja izraziti primjer najopravdanijih ratova, što daje kao takav ne samo moralne osnove, nego i obavezuje da se bez ograda i nedvosmisleno definiše u kodeksima međunarodnog ratnog prava.

Ovaj članak ograničio se na problem pojma rata uopće i posebno partizanskog, te predstavlja samo dio kompleksne studije o međunarodno-pravnom aspektu partizanskog rata u savremenim uslovima agresivnih i odbranbenih, oslobodilačkih ratova.

⁸⁾ Belgija je još prije Prvog svjetskog rata imala zakon o narodnoj zaštiti; švedski ustav ne daje pravo nikakvom organu države niti bilo kome na akt kapitulacije; naš Zakon o narodnoj odbrani, itd.